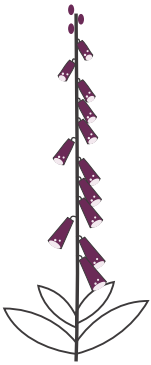
WARIES MISDAADREEKS · Nº 051

Bitterkruid in Hof van Twente

De zaak van de havezate bij Diepenheim, 1868

Een historisch onderzoeksrapport
met bronnen, werkbladen en een verzegelde conclusie

UITGEVERIJ WARIES

VOORAF

Aan de lezer

Hoe u dit rapport gebruikt, en wat er van u gevraagd wordt.

Op vrijdag 30 oktober 1868 stierf jonkheer Coenraad van Esvelt, heer van de havezate de Hagenborgh bij Diepenheim, een dag na een jachtdiner in zijn eigen huis. De huisarts schreef ‘beroerte’. Binnen een maand fluisterde de streek iets anders, en sindsdien draagt zijn dochter Sophia in haar eigen familie de bijnaam die niemand hardop zegt.

Dit boek is het onderzoeksrapport dat ik in 2026 schreef in opdracht van een van Sophia’s nazaten. Het bestaat uit drie delen.

Deel I, het rapport, vertelt wat er bekend is: het huis, de mensen, de dag van de jacht, de nacht van de ziekte en het gerucht dat volgde. Ik heb mijn best gedaan daarin niets te beweren wat de bronnen niet dragen, en mijn eigen conclusie weg te laten.

Deel II, de bronnen, bevat de stukken zelf, in transcriptie: rekeningen, brieven, een kasboek, een kopieboek, een boedelinventaris, de verklaringen die een Zwolse advocaat in december 1868 liet opschrijven, een receptuurboek van een apotheek, een begraafregister, een dagboek. Ze zijn gegroepeerd per herkomst (A tot en met D), niet in de volgorde waarin ze belangrijk zijn. Lees ze alle. Mensen uit 1868 schreven niet voor ons; ze verzwegen, vergisten zich en logen soms, en een enkele regel in een register kan zwaarder wegen dan een brief van vier kantjes.

Deel III, uw oordeel, bevat de vragen die ik mezelf heb gesteld, werkbladen om tijden en personen naast elkaar te leggen, een antwoordformulier, hints in drie niveaus (op hun kop gedrukt, zodat u ze niet per ongeluk leest) en daarna, achter een verzegelde pagina, mijn conclusie met verwijzingen naar de bladzijden waar het bewijs staat.

Inhoud

VOORWERK

Aan de lezer ... 3
Wie is wie ... 7
Afkortingen, maten en geld ... 8
De omgeving in 1868 ... 9

DEEL I · HET RAPPORT

1 De kist van Sophia ... 11
2 De Hagenborgh en zijn heer ... 13
3 Donderdag 29 oktober 1868 ... 16
4 Een nacht en een dag ... 19
5 Het gerucht ... 21
6 De bronnen en hoe ze te lezen ... 23

DEEL II · A · HUISARCHIEF HAGENBORGH

A1 Menukaart en huishoudboekje ... 27
A2 Het jachtboek ... 28
A3 Het kasboek ... 28
A4 Het kopieboek van uitgaande brieven ... 30
A5 Plattegrond van het huis en de rookkamer ... 32
A6 Uit de boedelinventaris ... 34
A7 Het kelderboek ... 35

DEEL II · B · VERKLARINGEN, DECEMBER 1868

B1 Aantekening vooraf ... 37
B2 Verklaring van mr. Henri van Esvelt ... 38
B3 Verklaring van dr. Lambertus Kremer ... 40
B4 Verklaring van jkvr. Sophia van Esvelt ... 41
B5 Verklaring van Riek Wessels, huishoudster ... 43
B6 Verklaring van Jan Hendrik Brinkhuis, knecht ... 44
B7 Verklaring van Mina Lohuis, kokkin ... 45
B8 Verklaring van Bernd Lohuis, staljongen ... 47
B9 Brief van mevrouw ter Horst aan mr. Oldenhof ... 48
B10 Conclusie van mr. Oldenhof ... 49

DEEL II · C · BRIEVEN EN VERSLAGEN

C1 Sophia aan Koos Ensink ... 51
C2 Coba ter Horst aan haar zuster Mathilde ... 52
C3 Coba ter Horst aan haar zuster Mathilde ... 53

Wie is wie

Aan tafel, donderdag 29 oktober 1868

jhr. Coenraad Frederik van Esvelt	58, heer van de Hagenborgh, weduwnaar sinds 1857. Overleden vrijdag 30 oktober 1868.
jkvr. Sophia Louise van Esvelt	24, zijn enige kind.
mr. Hendrik (Henri) Willem van Esvelt	33, zijn neef, zoon van zijn overleden broer; jurist in Den Haag. Volgens de familieregeling erfgenaam van de havezate.
dr. Lambertus Kremer	44, geneesheer te Goor, huisarts van de familie en vaste jachtgast.
mevr. Jacoba (Coba) ter Horst-Ravenswaay	41, weduwe, woonachtig te Delden.
mr. Arend Schuttenbelt	55, notaris te Delden.
ds. Gerrit Wolterink	61, predikant te Diepenheim.

Het personeel van de Hagenborgh

Hendrika (Riek) Wessels	46, huishoudster, sinds 1849 in dienst.
Jan Hendrik Brinkhuis	38, knecht.
Wilhelmina (Mina) Lohuis	52, kokkin.
Bernard (Bernd) Lohuis	15, staljongen, zoon van Mina.

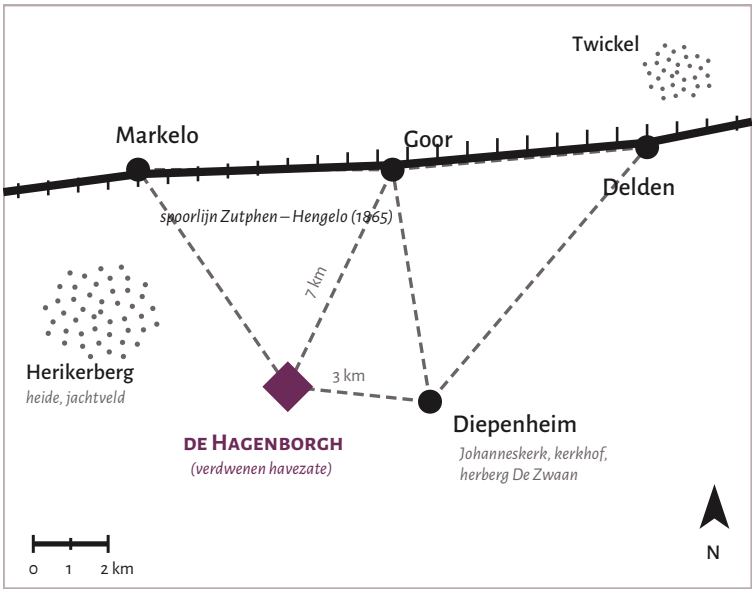
Verder genoemd in de bronnen

Jacobus (Koos) Ensink	27, klerk ten kantore van notaris Schuttenbelt te Delden.
mr. Tijmen Oldenhof	advocaat te Zwolle; nam in december 1868 de verklaringen af.
Hermanus Tijink	commissionair in effecten te Deventer.
Willem Haverkate	apotheker, apotheek De Gouden Vijzel te Goor.
Hendrik Jan Morsink	koster en doodgraver te Diepenheim.
Mathilde Ravenswaay	zuster van mevrouw ter Horst, te Utrecht.

In 2026

dr. Marleen Oude Egberink	historicus, schrijfster van dit rapport.
Annemiek Ensink	opdrachtgeefster, te Deventer; nazaat van Sophia.
prof. em. dr. Ruud Kamphuis	farmacoloog; schreef op mijn verzoek een advies (D6).

De omgeving in 1868

Schets, niet op schaal naar de werkelijke topografie. Afstanden langs de wegen van toen, afgerond. De Hagenborgh lag aan de weg van Diepenheim naar Markelo, een klein uur gaans buiten het stadje.

Van de Hagenborgh naar	afstand	te voet	te paard / rijtuig
Diepenheim (kerk, herberg De Zwaan)	ca. 3 km	ca. 40 min	ca. 20 min in draf
Goor (apotheek, station)	ca. 7 km	ca. 1½ uur	ca. 45 min per gig
Herikerberg (jachtveld)	ca. 6 km	ca. 1¼ uur	ca. 40 min
Delden (notaris, mevr. ter Horst)	ca. 12 km	ca. 2½ uur	ca. 1 u 20 min per rijtuig

DEEL I

Het rapport

Zes hoofdstukken over het huis, de mensen, de dag van de jacht, de nacht van de ziekte en het gerucht dat volgde.

HOOFDSTUK 1

De kist van Sophia

Een opdracht uit Deventer, een zolder bij Rijssen, en een familieverhaal dat bij elke generatie korter werd.

De kist stond onder een zeil op de hooizolder van een boerderij bij Rijssen, tussen een kinderwiegje en een rol oud linoleum. Annemiek Ensink had hem geërfd van een oudtante die nooit iets weggooide en nooit iets uitlegde. ‘Ze zei alleen dat het van de jonkvrouw was,’ vertelde Annemiek me toen we haar voor het eerst openmaakten. ‘En dat we er niet over hoefden te praten.’

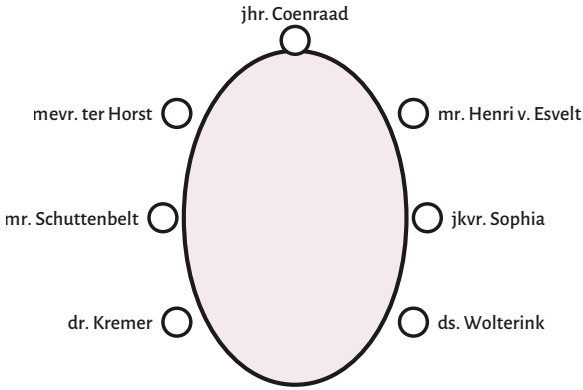
Er lag meer in dan een mens verwacht: een bundel brieven met een verschoten lint, een kasboek in perkament, het kopieboek van uitgaande brieven van de Hagenborgh, een in linnen gebonden boedelinventaris, een map met verklaringen op dik papier, een rouwkaart met zwarte rand en twee gedroogde bloemen tussen vloeipapier, waarvan de ene zonder twijfel een vingerhoedskruid was. Wie die erin gelegd heeft, en waarom, weet niemand meer.

In Annemieks familie heette Sophia van Esvelt ‘de jonkvrouw’, en als er niemand meeluisterde iets anders. Het verhaal ging van moeder op dochter en werd bij elke overdracht korter. Er was een jonkheer die stierf na een diner. Er was een dochter die met een klerk wilde trouwen en dat een half jaar later ook deed. Er waren mensen in Diepenheim die zeiden dat zij ’s nachts papieren had verbrand. Meer niet. ‘Mijn oma zei het altijd met een soort trots,’ zei Annemiek. ‘Alsof het iets was om te hebben. Ik wil gewoon weten of het waar is.’

Dat is de opdracht waarmee ik in januari 2026 begon: vaststellen, voor zover dat na honderdachtenvijftig jaar nog kan, hoe jonkheer Coenraad van Esvelt aan zijn einde kwam, en of zijn dochter daar schuld aan had. Annemiek heeft vanaf het begin gezegd dat ik elke uitkomst mocht opschrijven. Ze heeft woord gehouden; ze heeft dit rapport pas gelezen toen het af was.

Wat de kist niet bevatte

Het familiearchief van de Hagenborgh is na de verkoop van het huis in 1911 verdeeld geraakt. Wat in Annemieks kist zat, is wat Sophia

Tafelschikking op 29 oktober 1868, naar bijlagen B2 en C3. De knecht diende op; de karaffen stonden op het buffet.

Er werden haas, patrijs en wild zwijn uit een Geldersch jachtrevier gegeten; het menu staat in bijlage A1. De heren dronken een Chambertin uit één karaf, de dames Rijnwijn. Rond twintig voor acht, toen de knecht in de keuken was, schonk Henri voor zijn oom, de notaris en zichzelf bij. Om half negen was het diner afgelopen. De dames gingen naar de salon, de heren met hun sigaren naar de rookkamer.

De avond

Wat er daarna gebeurde, is het deel van de dag waarover de bronnen het minst eensgezind zijn. Zeker is het volgende. Om negen uur werd in de rookkamer port gedronken. Tussen tien over negen en vijf voor half tien was de jonkheer in de salon bij mevrouw ter Horst. Om half tien vertrok de notaris naar Delden. Kort daarna verliet ook Henri de rookkamer. Om tien uur bracht de knecht de jachtbisschop. Op enig moment kwam Sophia haar vader goedenacht zeggen; daarna ging ze naar boven. Om twintig voor elf vertrok de dominee. De jonkheer en de dokter speelden nog een partij piket, en om half twaalf klaagde de jonkheer over misselijkheid en ging naar bed. De dokter bleef, zoals afgesproken, logeren.

Daartussen liggen de minuten die er in deze zaak het meest toe doen. Wie was er in de rookkamer toen het warme glas op het tafeltje stond? Wie verliet de kamer, wie kwam binnen, en wanneer? Daarover bestaan verschillende lezingen, die u in de verklaringen (B), de brieven (C) en het dagboek van de predikant (D4) zult vinden. Ik heb ze in Deel II zo volledig mogelijk opgenomen.

A1 HUISARCHIEF HAGENBORGH · LOS BLAD EN INV. 9

Menukaart en huishoudboekje

De menukaart werd in Goor gedrukt, in een oplage van twaalf; er zijn er twee bewaard. Het huishoudboekje werd bijgehouden door de huishoudster Riek Wessels.

HAGENBORGH

Jagtmaaltijd, Donderdag den 29 October 1868

Heldere soep van wild

Snoek uit de Regge met boter en peterselie

Patrijzen met zuurkool

Hazenrug met roode bessen

Wild zwijn uit het Geldersche, gebraden

Appeltaart en Gelderschen kaas

Rijnwijn · Chambertin · Port
Na de jagt: de Bisschop

Uit het huishoudboekje van Riek Wessels

[f. 31r] **Woensdag 28 Oct.** Zilver gepoetst. Wapenglas uit de kast, gewasschen, terug gezet. Mina: wild zwijn besteld bij den poelier te Goor, komt morgen met de kar van 10 uur.

Donderdag 29 Oct. Jagt. Kamers gereed maken: de blaauwe kamer voor Mevrouw ter Horst (westkant, achter); de oostkamer achter voor Dr. Kremer, die blijft slapen als gewoonlijk na de jagt. Turf in alle kachels. Zeven couverts. Den Heer Notaris rijdt terug naar Delden. Den Dominé laat zijn rijtuig wachten.

Vrijdag 30 Oct. *[geen aantekeningen]*

[Daarna, in een andere inkt:] Zaterdag. God sterke ons allen.

A2 HUISARCHIEF HAGENBORGH · INV. 14 · JAGTBOEK 1861-1868

Het jachtboek

Langwerpig boek, half leer. Coenraad schreef het tableau gewoonlijk 's avonds na de jacht in, in de rookkamer. De laatste regel is van zijn hand; daarna is het boek leeg.

DATUM	PLAATS	GEW.	HAAS	PATR.	SNIP	OV.	AANMERKINGEN
17 Sept.	Westerflier, op uitnodiging	5	3	9	—	—	Warm. Honden lui.
3 Oct.	eigen grond, achter de laan	3	4	6	—	—	H. nog niet hier. Kremer schoot goed.
15 Oct.	Markvelde	4	2	7	1	—	Regen na 2 uur. Naar huis.
29 Oct.	Herikerberg	4	7	11	2	1 vos	Koud, droog, N.O. Kremer schoot de vos. H. miste drie hazen achter elkander. De heide is te koop: 40 bunder.

FACSIMILE, LAATSTE REGEL (VERKLEIND)

29 Oct. Herikerberg · 7 · 11 · 2 · 1 vos – Koud, droog, N.O.

[De letters van de regel van 29 oktober zijn vast en regelmatig, en in niets te onderscheiden van die van 15 oktober. De vermelding van de te koop staande heide komt overeen met A4, f. 43v.]

A3 HUISARCHIEF HAGENBORGH · INV. 11 · KASBOEK 1864-1868

Het kasboek

Perkamenten band. Coenraad hield het zelf bij; ontvangsten links, uitgaven rechts. Hier een keuze uit de posten van november 1867 tot de laatste aantekening.

DATUM	POST	ONTV. ƒ	UITG. ƒ
1867			
1 Nov.	ontv. rente Dr. L.K., half jaar	80,—	
11 Nov.	Martini: pacht Oolbekkink, Rouwhorst, Ter Weele, Smit	586,—	